

Camera obscura

Eva Bendová

O silvestrovské noci roku 1922 vypukl v Dornachu u Basileje požár a na popel spálil kultovní stavbu antroposofické společnosti, která zde sídlila. První Goetheanum, centrum celého areálu, nahradila za šest let monumentální budova druhého Goetheana, ikona nejen antroposofické společnosti, ale i německé expresionistické architektury vůbec, stavba dodnes inspirativní a funkční. Goetheanum II sloužilo a slouží jako mysteriální a výukové středisko, místo setkávání a divadlo scénických dramát. Chceme-li vymezit architekturu okultismu, jsou to právě obě Goetheana, která ji reprezentují. Německý teoretik Wolfgang Pehnt je shrnuje v knize Architektura expresionismu z roku 1973 spolu s dalšími drobnými stavbami dornachovského souboru dokonce pod svébytným pojmem antroposofická architektura. Původcem obou staveb a stejně tak celého antroposofického hnutí byl rakouský filosof Rudolf Steiner (1861–1925). Přestože nebyl vzděláním architekt, zaujímala architektura v jeho myšlení výrazné místo. Jeho první architektonické návrhy spadají do let 1908–1912, do doby, kdy odešel z německé sekce theosofické společnosti, v níž působil od roku 1902 jako generální sekretář, a založil společnost vlastní, antroposofickou. Zde se „tajná věda“, „okultismus“, spojuje s „esoterně prohloubeným a obnoveným“ křesťanstvím. Ústředním tématem antroposofie, pojímané Steinerem jako „duchovní věda“, je člověk a jeho celoživotní směřování, které chce vést ducha v člověku k duchu v kosmu. Pro duchovní cestu jsou podle Steinera důležité vedle školení v mnoha disciplínách i umělecké aktivity a také životní prostor, v němž se odehrávají. Jakákoliv budova v představách antroposofů znamená „organismus“ otevírající se vyšším skutečným, je více prostředím, kolem něž a z něhož jsou vytvořeny prostory vyvolávající duchovní reakci. Architektura vyjadřuje prvotně způsob, jakým by si člověk přál být vtažen do hloubky kosmu, píše Steiner v jedné ze svých přednášek (1923). Již dříve roku 1913 přednáší: Architektura se nachází na zemi v centrální pozici. Na jednu stranu je „duchovním postupem“, který člověka inspiruje, na druhé straně solidní strukturou z cihly nebo betonu, která slouží citlivému pozemskému účelu. Architektuře Steiner přikládá jednoznačné morální působení, zejména díky „vnitřnímu prožívání“ nejen vnější zkušenosti s ní. Řada Steinerových přednášek vznikla v souvislosti s výstavbou obou budov Goetheana, tedy v letech 1911–1913 v případě první stavby a v letech 1923–1924 v případě druhé. Přednášky vyšly souborně rok po jeho smrti v knize Cesty k novému architektonickému stylu. Steiner zprostředkoval své plasticko-architektonické představy několika způsoby: skicami, modely, půdorysy, měřítkem i praktickou účastí na stavbě. Takto vznikalo zejména první Goetheanum, k druhému stačil dokončit pouze skici a plastický model hlavních hmot stavby. Obě Goetheana se ve své formě i v celkovém pojetí prostoru lišila, principy jejich utváření však zůstaly stejné. Příčinou odlišnosti může být Steinerova nesmírná citlivost k aktuálnímu uměleckému dění a vyjadřujícím formám. Snaha aktualizace a spojení se současností je patrná také v jeho definici antroposofie v době, kdy se odtrhl od theosofické společnosti. Antroposofie vychází z theosofie, kterou přizpůsobilo do formy přiměřené dnešní době. Mezi prvním a druhým Goetheanem je tedy patrný posun v modernizaci stavby, jak prostorově, zahrnutím více funkcí a dílčích prostor do objemu druhého Goetheana, tak zejména po estetické stránce, v hledání „výrazu současnosti“. První Goetheanum vyšlo z estetiky přelomu století, ze secese, a také z dobového pojetí kultovní a chrámové stavby, jemuž se Steiner věnoval ve svých přednáškách a rozebral i historické

paralely (1911). Mimo Steinerův okruh najdeme analogie například v návrhu Aloise Bastla z vídeňské Wagnerovy školy v podobě jednokupolové monumentální stavby Paláce vědeckého spolku pro okultismus, publikované v Lipsku 1902. První Goetheanum reprezentovalo dvoukupolový „chrám vědy“ s prostorem rozčleněným na jeviště a hlediště, což naznačovaly ve hmotě stavby obě kupole. Druhé Goetheanum ve svém monumentálním pojetím je stavba ojedinělá. Představuje monolitický „krytal“, který skrývá hlediště a jeviště anachronicky pod jednou střechou, přesto přináší výraz, historicky těžko odvoditelný, pouze srovnatelný se současnými skicami berlínských utopistů. Přitom formy, malby i sochařské motivy obou staveb se nestaly prvky symbolizujícími nebo alegorickými. Byly míněny jako duševní a duchovní skutečnost, změněná v pozemskou formu (Wolfgang Pehnt). Přístupem se Steinerův styl výrazně odlišuje jak od dekorativního pojetí secese, tak sochařsky hmotně formovaného expresionismu. Do dějin architektury se Steinerovy stavby zapsaly také způsobem utváření architektonického celku ze stále se opakujícího, a přesto proměnlivého detailu. Jeden motiv formy vede k dalšímu, první k druhému, druhý k třetímu, jde o „goetheovský princip metamorfózy“. Přístup je patrný zejména na interiéru prvního Goetheana a modelaci vnějšího objemu ze soustavy ploch litého betonu v případě druhého. Přičemž interiérem Goetheana II se Steiner už nemohl podrobně zabývat. Vcelku se však podařilo stavbu dokončit podle jeho záměrů a otevřít ji roku 1928. Soudobá kritika byla ale nemilosrdná, a to překvapivě i z řad samotné společnosti. Nízké ocenění mohlo mít různé důvody: enormní nároky na výstavbu prvního Goetheana, čtyřikrát větší měřítko, použitý materiál – beton. Ten antroposofové považovali za výraz rezignace, mrtvé amorfní hmoty na rozdíl od konstrukčního živoucího dřeva prvního Goetheana. Podivnou materialistickou rétoriku dokládají mimo jiné i argumenty vypjaté debaty mezi předním členem společnosti Ernstem Fiechterem a redakcí švýcarského časopisu Bauzeitung při prosazování realizace roku 1925. Prostá duchovní klubovna, jak označila druhé Goetheanum manželka Rudolfa Steinera, je ve skutečnosti jedním z velkolepých objevů architektury 20. století.